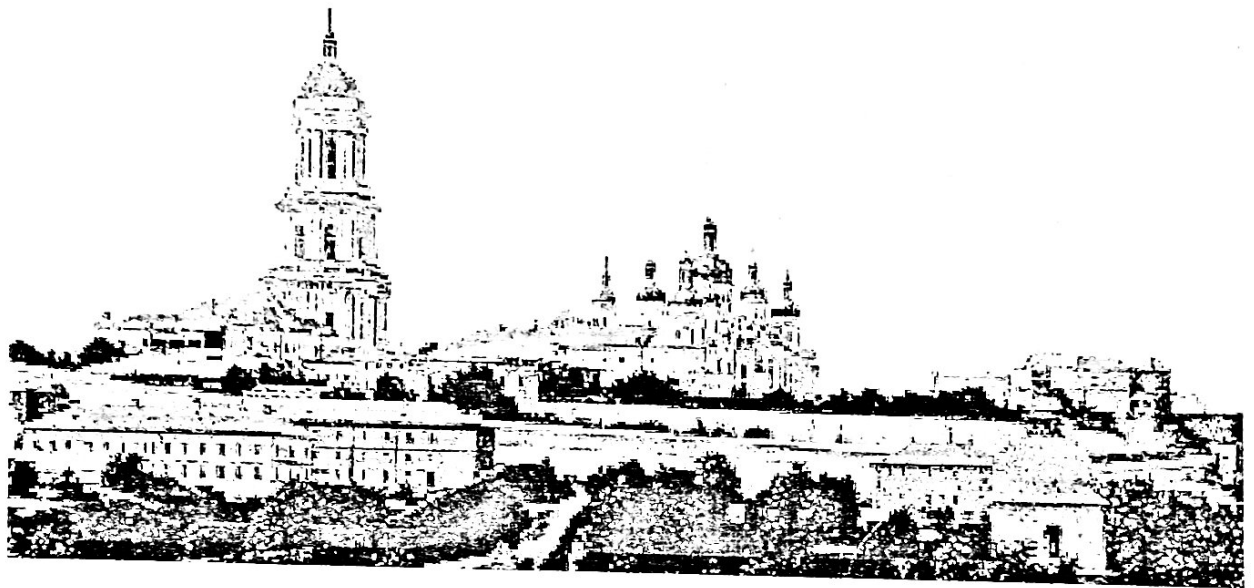

НАЦІОНАЛЬНИЙ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКИЙ
ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК

ЦЕНТР АРХЕОЛОГІЇ КИЄВА ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ
ЦЕНТР ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА НАН УКРАЇНИ І УТОПІК
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА ПРАВОЗНАВСТВА
ім. О. М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО ЧЕРНІГІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА
ЛАБОРАТОРІЯ ГУМАНІТАРНИХ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ СТУДІЙ
УНІВЕРСИТЕТУ ім. АДАМА МІЦКЕВИЧА В ПОЗНАНІ
КИЇВСЬКА ДУХОВНА АКАДЕМІЯ І СЕМІНАРІЯ
ТОВАРИСТВО ДОСЛІДНИКІВ ХРИСТИЯНСЬКИХ СТАРОЖИТНОСТЕЙ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

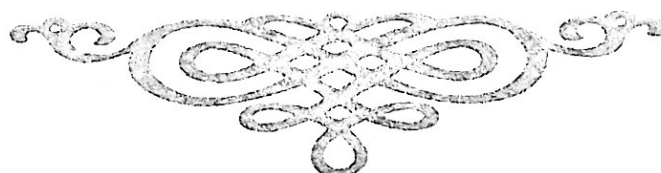
Церква - наука - суспільство: ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ

*Матеріали Чотирнадцятої Міжнародної наукової
конференції*

(25 травня – 3 червня 2016 р.)

КИЇВ – 2016

<i>Sieradzki Andrzej</i>	Язык старо-церкiewно-словаński jako źródło polskiej terminologii religijnej	170
<i>Dziwoki Julia</i> <i>Urbanowicz Beata</i>	Україна і Українці в збірках Библиотеки Гłównей Akademii Jana Długosza w Częstochowie	173
<i>Філіпова Г. В.</i>	Дві Марії-Магдалини Мокієвські – ігумені Вознесенського дівочого монастиря в Києві	178
<i>Циквас О. І.</i>	Проблема матеріального забезпечення пошаді-вдови (за матеріалами книг протоколів духовного суду Перемишльської єпархії кінця XVII – першої половини XVIII ст.)	181
<i>Шевченко Т. М.</i>	Україніка в Римському архіві Товариства Ісуса	184
<i>Християнська церква XIX–XX ст.: джерела, історія та історіографія</i>		
<i>Ананьєва Т. Б.</i>	Документи Временного комитета для изыскания киевских древностей о первых раскопках Федоровского монастыря	187
<i>Бондарчук П. М.</i>	Особливості проявів релігійності в УРСР: молитовна практика в житті віруючих (середина 1940-х – середина 1980-х рр.)	190
<i>Буняк О. П.</i>	Матеріали про релігійну, просвітницьку та наукову діяльність Патріарха Дмитрія в збірці Національного музею історії України	192
<i>Веденєєв Д. В.</i>	Подполье секты “Свидетелей Иеговы” в УССР и органы госбезопасности (1940–1960-е гг.)	195
<i>Данилець Ю. В.</i>	Документи ГАРФ про діяльність єпископа Мукачівсько-Ужгородського Нестора (Сидорука)	198
<i>Кабанець Є. П.</i>	“Наказ фюрера” (до питання про тасмний наказ про знищення Успенського собору)	200
<i>Киридон А. М.</i>	Інтегрований джерельно-інформаційний ресурс з історії Української Автокефальної Православної Церкви	203
<i>Красільнікова О. В.</i>	Діяльність Всеукраїнської православної церковної ради з розвитку українського церковного співу в 1919–1921 рр.	207
<i>Кязимова Г. Х.</i>	Еженедельный листок “Христианский вестник”, издаваемый православной миссией Румынии в “Транснистрии” в 1943 г. (краткий обзор)	210
<i>Ластовський В. В.</i> <i>Куштан Д. П.</i>	Тарас Шевченко і пам’ятки церковної старовини: спроба сучасної інтерпретації “Каплички” (1845)	212
<i>Литвин Н. М.</i>	Цивілізаційна парадигма Хрещення Русі в соціокультурному просторі XIX ст.	214
<i>Львова О. Л.</i>	Роль церкви у збереженні інституту сім’ї в контексті сучасних викликів гендерної політики	217
<i>Мельник В. М.</i>	В’ячеслав Заїкин як дослідник юридичного статусу Святого престолу та церковного права	219
<i>Осипенко О. В.</i>	Православне віровчення в школах губернаторства “Транснистрія” (1941–1944 рр.)	222
<i>Сенченко Н. М.</i>	Сторінки біографії митрополита Йосипа Семашка (до 200-річчя закінчення Немирівської гімназії)	224
<i>Тимошик М. С.</i>	Священик-автокефаліст із тавром “ворога народу”: трагічна доля настоятеля українського храму в Данині на Чернігівщині	227
<i>Тригуб О. П.</i>	Священик Антон Гриневич: шлях до УАПЦ	232

Данилець Ю. В.

Кандидат історичних наук, доцент
ДВНЗ “Ужгородський національний університет”**ДОКУМЕНТИ ГАРФ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ЄПИСКОПА МУКАЧІВСЬКО-УЖГОРОДСЬКОГО НЕСТОРА (СИДОРУКА)**

Після визволення Закарпаття Радянською армією в кінці жовтня 1944 р. розпочався процес інтеграції краю до складу СРСР та місцевих православних під омофор Московського патріарха. Остаточний перехід з Сербської православної церкви було закріплено на засіданні Св. Синоду Руської православної церкви від 22 жовтня 1945 р. Після ратифікації радянсько-чехословацького договору, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 січня 1946 р. у складі УРСР було утворено Закарпатську область [6, 51]. Згідно зі звітом заступника уповноваженого Ради у справах православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР Г. Катутіна від 20 травня 1946 р., у Закарпатській області функціонувало 152 православні громади, які обслуговували 141 священник [1, 191]. В епархії діяло 4 чоловічих і 3 жіночих монастирі, 5 чоловічих і 6 жіночих скитів [3, 1].

Проблематика джерельної бази про діяльність православних архієреїв Мукачівсько-Ужгородської епархії в архівах Російської Федерації не ставилася дослідниками. Ця розвідка присвячена документам “Государственного архива Российской Федерации” в м. Москва, які відображають окремі аспекти біографії єпископа Мукачівсько-Ужгородського Нестора (Сидорука). Джерела виявлено нами в фонді Р-6991 “Совет по делам религий при Совете Министров СССР”. В описі № 7 “Личные дела высших служителей культа” зберігаються матеріали про діяльність п’яти із десяти архієреїв, які служили на Закарпатті в радянський час. Перелічимо їх у хронологічному порядку правління в Мукачеві: єпископ Нестор (Сидорук) (1945–1948), єпископ Іларіон (Кочергін) (1950–1956), архієпископ Варлаам (Борисевич) (1956–1961), єпископ Боголіп (Анцух) (1963–1965), архієпископ Григорій (Закаляк) (1965–1977). Відсутні особові справи архієпископа Макарія (Оксіюка) (1948–1950) (згодом митрополит Варшавський і всієї Польщі), єпископа Миколая (Кутепова) (1961–1963) (митрополит Нижегородський і Арзамаський), єпископа Савви (Бабинця) (1977–1985), єпископа Дамаскіна (Бодрого) (1985–1989), архієпископа Євфимія (Шутака) (1989–2000). Через те, що особові справи архієреїв містять чимало документів їхнього служіння на інших кафедрах, ми залишали їх поза увагою, акцентуючи тільки на проблематиці Закарпатської епархії.

Нестор (Сидорук) був першим керуючим епархії після її включення до складу РПЦ. Йому довелося працювати у важких умовах тиску з боку радянського керівництва, спрямованого на обмеження впливу церкви на суспільство та організації ліквідації греко-католицької церкви. Невизначена політика Нестора щодо питання уніатів, різка реакція на вбивство греко-католицького єпископа Теодора (Ромжі) [7, 198-199], значно прискорила його переміщення на іншу кафедру. Архівна справа преосвященного Нестора складається з 45 аркушів [2]. Нашу увагу привернули сім документів загальним обсягом 25 аркушів. Серед них автобіографія владики, написана 7 вересня 1948 р. [2, 25-26]. Крім загальновідомих фактів, документ містить інформацію про родину єпископа. Виявляється, що дід майбутнього архієрея був священником, а батько працював у суді. Після закінчення історичного факультету Харківського університету (1926), захистив кандидатську дисертацію (1929). Наступна подія, яка фігурує в автобіографії – це рукоположення 1944 р. Не вказано в документі про арешт та перебування в Ухтинсько-Печорському виправно-трудоному таборі в 1937–1940 рр. [4]. Очевидно, єпископ не хотів, щоб це було відомо широкому загалу.

Інші шість документів хронологічно належать до лютого–березня 1948 р. і стосуються звинувачень архієрея в бездіяльності та економічних зловживаннях. 19 березня 1948 р. митрополит Київський і Галицький, патріарший екзарх всієї України Іоанн (Соколов) повідомив голову Ради у справах Руської Православної Церкви при Раді Міністрів СРСР Г. Карпова про зустріч єпископа Нестора з Патріархом Олексієм I та передачу останньому пояснення мукачівського архієрея щодо рапортів прот. Дмитра Шулькевича та Бориса Плахтєєва про його діяльність. Названих протоієреїв було направлено екзархатом у розпорядження Мукачівсько-Ужгородської епархії для поживлення організації процесу воз’єднання закарпатських греко-католиків з православною церквою. Після ознайомлення з підготовленим владикою документом, згадані свя-

... підготували ще два додаткові листи на ім'я патріаршого екзарха [2, 10]. Проблеми у Нестора дійсно були, про що свідчить переписка патріарха Олексія I. У листі до Г. Карлива від 26 лютого 1948 р. патріарх писав: "... на днях приїжджає єпископ Нестор Мукачевський. Его потрібно обговорити митрополитом Іоанні – і в бездіяльності, і в неавторитетності, і в корыстолюбстві – і потребує его переїзду... Я бачу ознаки другого поняття о Несторе" [8, 34].

Проаналізуємо доповідні записки київських протоієреїв від 12 лютого 1948 р. У першій із них оо. Плахтєв та Шулькевич звинувачують владика Нестора в фінансових зловживаннях, хабарництва, слабкій місіонерській роботі, побрехах з Мукачівського монастиря на інших обителів [2, 15-20]. У другій – порушується питання звільнення єпископом процесу вступлення греко-католиків з православною церквою. Посилаючись на слова колишнього обласного уповноваженого П. Лінтура, автори доповідної записки стверджували, що преосвящений Нестор не має авторитету серед вірників і духовенства "вследствие безразличного отношения последнего не только к делу воссоединения, но и ко всем архиерейским обязанностям" [2, 22].

Як вже згадувалося вище, 3 березня 1948 р. єпископ подав пояснення Патріарху щодо звинувачень проти нього. Архієреї в різкій формі відкидав всі факти, наведені в доповідних записках, натякаючи на фінансові зловживання з боку екзархату. Згадуючи ряд фактів, що фігурують в листах оо. Плахтєва та Шулькевича, Нестор пояснює їхню позицію неприязним ставленням до нього через давні конфлікти [2, 11-14]. У відповідь на виправдання єпископа талані священики писали екзарху, що владика не ширий та має дружні стосунки з місцевим уповноваженим Ромером. "Преосвященный Нестор не только часто бывает на квартире у т. Ромера, но и возит туда подарки, гл. обр., продукты, которые берет из монастыря для преподнесения в день рождения т. Уполномоченному, к новому году или для его супруги... и в др. случаях" [2, 25].

У червні 1948 р. єпископа Нестора було відкликано із Мукачева і переведено до Курська Прот. А. Федосєєв, посилаючись на працю архієпископа Кипріяна (Зернова), вказує, що Нестор був переміщений з Ужгородської та Мукачівської на Курську кафедру у зв'язку з тим, що, нібито, співчутливо ставився до ідей українства. "Вероятно, поэтому церковное священноначалие, действуя в угоду светским властям и опасаясь возрождения Украинского Православия в Закарпатье, решило перевести владыку Нестора подальше от "украинского национализма" на Курскую и Белгородскую кафедру" [9]. Вважаємо цю думку неспроможною, тому що православна церква на Закарпатті входила до складу СПЦ і Празької архієпископії, не мала контактів з УАПЦ і стояла в основному на русофільських позиціях. Єпископ Нестор раптово помер 1 жовтня 1951 р. в Курську від крововиливу в мозок [5, 7].

Таким чином, правління владика Нестора припадає на складний післявоєнний період історії Закарпаття. Повною мірою управляти єпархією єпископу Нестору перешкождали часті поїздки і виконання різних завдань патріархії. Це не могло не позначитися на обстановці в єпархії, дисципліні, ставленні місцевого духовенства та партійного апарату. Документи, що зберігаються в ГАРФ, показують раніше невідомі причини переведення преосвященного Нестора з Мукачева. Аналіз джерел дає підстави стверджувати про пасивність владика щодо питання ліквідації греко-католицької церкви, конфронтацію з частиною духовенства, непорозуміння з керівництвом екзархату в Києві.

Примітки

1. Бидюк І. В. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) / переклад з англійської Пата-Кочан, за редакцією Олега Турія. – Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2005. – xx+268 с.
2. ГАРФ, ф. Р-6991. Совет по делам религий при Совете Министров СССР, оп. 7. Личные дела высших служителей веры, л. 84. Єпископ Курский Нестор (Сидорук Георгий Мартинович) (29 септембля 1945 – 4 марта 1949), 45 л.
3. Держархів Закарпатської обл., ф. Р-544. Уповноваженого Ради по Справам Руської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по Закарпатській області, оп. 2, спр. 2. Сведения о количестве православных церквей, православных священников и верующих по Закарпатской области (7. 02. 1946 г.), 2 арк.
4. Лашлець Ю. Нестор (Сидорук) – первый Мукачево-Ужгородский архиепископ // XV Международная научная конференция "Государство, общество, церковь в истории России XX–XXI вв." (Иваново, 23–24 марта 2016 г.).
5. Концевич П. прот. Єпископ Курский и Белгородский Нестор (некролог) // ЖМП. – 1951. – № 11. – С. 7-8.
6. Макара М. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.). – Ужгород, 1995. – 108 с.
7. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. Частина перша. – Полтава, 1997. – 354 с.

8. Письма патриарха Алексия I в Совет по делам Русской православной церкви при Совете народных комиссаров – Совете министров СССР. 1945–1970 гг. / [под ред. Н. А. Кривовой; отв. сост. Ю. Г. Орлова; сот. О. В. Лавинская, К. Г. Ляшенко]. – В 2 томах. – Т. 1. 1945–1963 гг. – М., 2009. – 847 с.

9. Федосеев А. Н. Албанская миссия епископа Нестора (Сидорука) [Электронный ресурс] // Studia Humanitatis. – 2015. – № 2. – Режим доступа <http://st-hum.ru/content/fedoscev-albanskaya-missiya-episkopa-nestora-sidoruka>

Кабанець Є. П.

Старший науковий співробітник

Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник

“НАКАЗ ФЮРЕРА”

(до питання про таємний наказ про знищення Успенського собору)

На початку 2000-х рр. в українських мас-медіа виринув документ, значення якого вітчизняні історики досі не оцінили. Йдеться про *таємний наказ Гітлера* командуванню поліції та СС в Україні стосовно “монастиря в Цитаделі Києва” від 9 жовтня 1941 р., що був оприлюднений в одній з передач документального проекту “Телеманія” Юрія Макарова на каналі “1+1”. В озвученому вголос, але не продемонстрованому візуально документі повідомлялося, що фюрер розпорядився передати Лавру поліцейським підрозділам, які мали вирішити її подальшу долю. Фільм транслювався один-єдиний раз, жодних слідів його запису розшукати *post factum* не вдалося. Та найголовніше полягало в тому, що згаданий сюжет не викликав значного резонансу ні серед київської інтелігенції, ані у самих творців медійного проекту.

Було схоже на те, що автори телепередачі просто не зрозуміли, що ж потрапило до їхніх рук. А йшлося про свідчення величезної викривальної сили, що доценту руйнувало всі попередні версії та інтерпретації щодо причин і мотивів знищення Успенського собору. На жаль, у Києві тоді не знайшлося жодного дослідника, який би зацікавився цією темою і захотів би з’ясувати походження таємничого наказу. Телепередача, в якій пролунав згаданий документ, була підготована у розважальному жанрі з відтінком дешевої сенсаційності й тому не отримала належного розголосу.

І лише за п’ять років текст наказу був надрукований у спеціалізованому виданні – фотозбірці, присвяченій повсякденному життю окупованого Києва:

“Жодні священики, ченці або інші місцеві люди, що звичайно працюють там, не мають права входити до монастиря, що міститься в Цитаделі Києва. Монастир ні в якому разі не має бути місцем праці або релігійної діяльності. Має бути переданий до поліції та СС, а потім знищений або залишений на їхній розсуд” [5, 302].

(Одразу зазначимо, що наведена вище фраза “має бути ...знищений або залишений на їхній розсуд”, насправді, не відповідає точному смислу оригіналу, але до цієї теми ми повернемося нижче).

Книга була підготовлена київським краєзнавцем Дмитром Малаковим, який, власне кажучи, виступив у цьому виданні в ролі упорядника та автора розлогих, але не завжди об’єктивних коментарів. Стосовно фотоматеріалів, вміщених у альбомі, відомо, що частина з них була надана німецькою стороною за сприяння Культурного центру Посольства ФРН в Україні під час підготовки спільної українсько-німецької виставки в Музеї історії Києва, відкритої 29 жовтня 1998 р., а також надійшла з низки європейських та американських дослідницьких центрів. Цілком ймовірно, що разом з цими матеріалами в Україну потрапив і текст сумнозвісного наказу, а потім через музейників його зміст став відомий телерепортерам.

Зрештою, Д. Малаков процитував згаданий документ у своїй книзі, але при цьому ніби ненароком забув зазначити джерело його походження та місце зберігання, залишивши читачів перед дилемою, з чим вони мають справу: невдалим експромтом або звичайною містифікацією. Тим більше, що публікатор усіляко унікав пояснень щодо мотивів даного розпорядження і можливих наслідків його виконання. Таким чином, не було здійснено належної інтерпретації документу, а оцінка закладеної в ньому інформації з самого початку мала упереджений характер.